

In gesprek met de bijzondere hoogleraren

Binnen onderwijskunde is beroepsonderwijs nog een ondergeschoven kind

In de gesprekken met de onlangs benoemde hoogleraren op de Max Goote Bijzondere Leerstoelen, dit keer prof.dr. Sjoerd Karsten, bijzonder hoogleraar beleid en organisatie van het beroepsonderwijs aan de Universiteit van Amsterdam.

Sjoerd Karsten groeide op in Rotterdam. Op de middelbare school volgde hij de bètarichting, maar koos in zijn studie toch voor de sociale wetenschappen, aanvankelijk antropologie, daarna sociologie en dan vooral onderwijssociologie. Hij studeerde in Leiden bij van Heek en Vervoort, de bekende mobiliteits sociologen. Belangrijk thema was de mobiliteit en mogelijke emancipatie van arbeiderskinderen. Sjoerd werkte enige tijd als onderwijssocioloog in Leiden en raakte daar betrokken bij de meer radicale stroming in de onderwijssociologie. *Andere wijs over onderwijs* was een bekende publicatie uit die tijd waaraan hij meewerkte. Mede onder invloed van het marxisme ontwikkelde men een overwegend negatieve kijk op het onderwijs, dat onder kapitalistische verhoudingen vooral functioneerde als reproductiemechanisme van de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Vanuit die visie had men ook een kritische kijk op het beroepsonderwijs, waar mensen alleen maar werden klaargestoomd voor de arbeidsmarkt.

Die radicale manier van denken over onderwijs had gedurende enige tijd een grote invloed op studenten en medewerkers van studierichtingen die met onderwijs te maken hadden. Maar eigenlijk verdween die invloed even snel als ze gekomen was. Heb je daar een verklaring voor?

Daar waren vele redenen voor. Het failliet van het marxisme en de kritiek op de grote verhalen. Maar ook het feit dat het in die periode niet gebruikelijk was om je in de academische wereld te bewijzen en bijvoorbeeld te promoveren. Zo bleven de academische machtsposities op termijn onbereikbaar. Ik was een van de eersten die wel promoveerden.

Een belangrijke reden was ook de teloorgang van de sociologie en vooral van de onderwijssociologie. Die is nu praktisch overal verdwenen. De gedachte was dat de studie zou opgaan in onderwijskunde, dat toen net een hoge vlucht nam. Maar ook onderwijskunde leidt op dit moment een kwakkelend bestaan. Ze is in omvang teruggelopen en sterk gefragmenteerd in haar vraagstellingen. Onderwijskunde is gelukkig wel een stuk meer 'onderzoeksminded' geworden. Vroeger werd er wel erg veel gespeculeerd.

Je maakte toen de overstap naar Amsterdam

Ik kwam terecht bij het Kohnstamm Instituut, een groot instituut voor onderwijsonderzoek aan de Universiteit van Amsterdam. Daar heb ik het onderzoeksvak geleerd. Daarna de vakgroep Onderwijskunde van de Universiteit van Amsterdam, regelmatig gecombineerd met werk voor het Kohnstamm Instituut. Ik heb altijd geprobeerd om een brug te slaan tussen het meer praktische beleidsgerichte onderzoek en het meer fundamentele universitaire onderzoek. Ik denk dat dit een productieve combinatie is. Er wordt vanuit de academische wereld nog wel eens neergekeken op het toegepaste onderzoek, maar zeker voor mijn terrein -beleid en organisatie van onderwijs- is het pure noodzaak om je te baseren op onderzoek; en onderzoek van enige omvang vereist financiers.

Bij het grote publiek ben je vooral bekend geworden als deskundige op het terrein van witte en zwarte scholen. Hoe ging dat in zijn werk?

Aan dit thema kun je heel goed zien hoe publieke en media-aandacht bepalen hoe je gezien wordt. Als je naar mijn onderzoek en publicaties kijkt dan ligt het zwaartepunt helemaal niet bij witte en zwarte scholen. Maar lokaal onderwijsbeleid, mijn eigenlijke specialisatie, of bovenschoolse managementstructuren in het basisonderwijs, waar ik veel onderzoek naar heb gedaan, trekken veel minder de publieke aandacht.

Onderdeel van lokaal onderwijsbeleid is achterstandenbeleid en sinds de jaren negentig werd steeds duidelijker dat de positie van allochtonen en het probleem van segregatie centraal onderdeel vormden van de achterstandsproblematiek, vooral in de grote steden. Als deskundige op het terrein van lokaal onderwijsbeleid raakte ik betrokken bij een van de eerste onderzoeken op dat terrein (van Henri Dors, in 1990). Karin Adelmund zette het onderwerp op de politieke agenda en gebruikte ook voor het eerst de term 'zwarte scholen'. Vraag was of het keuzegedrag van (autochtone) ouders onderdeel vormde van de problematiek en uit onderzoek dat we toen deden bleek inderdaad dat autochtone ouders zwarte scholen vermeden.

Zat er in die belangstelling voor de problematiek van witte en zwarte scholen ook nog een echo van je oude (linkse) onderwijssociologische belangstelling?

Sommigen bekijken het inderdaad nog steeds vanuit die ongelijkheidsdiscussie. Zelf ben ik meer gefascineerd door de beleidskant; je hebt de (typisch Nederlandse) vrijheid van schoolkeuze, je hebt de gebrekkige sturingsmacht van de lokale overheid en je hebt de sterke rol van de schoolbesturen. Iedereen heeft een stukje van de macht en probeert de eigen idealen te realiseren, maar de uiteindelijke uitkomst is duidelijk negatief en eigenlijk ook door niemand gewenst. Dat is een andere manier van kijken dan een complottheorie die ervan uitgaat dat de hogere klasse altijd manieren weet te vinden om de eigen positie veilig te stellen.

Je hebt als onderzoeker bekendheid gekregen via het onderwerp van witte en zwarte scholen. Maar als je eenmaal deskundige bent, wil men ook je mening weten. Wat is jouw centrale boodschap in dat debat?

Het lastige is altijd dat wanneer je met een onderzoek naar buiten komt, de eerste vraag altijd is: 'Hoe moet het anders?'. Of zoals een kamerlid -die het rapport niet gelezen had- stelde: "dit is mij een te sombere toon, ik ben optimistisch en we kunnen er wat aan doen". Je kunt dan als onderzoeker eigenlijk alleen maar denken: "Laat maar komen en over drie jaar gaan we bekijken wat die daadkracht feitelijk heeft opgeleverd." En dan geeft de tijd je gelijk. Ik ben het meehelpen aan adviezen -zowel lokaal als landelijk- nooit uit de weg gegaan, maar ik heb tegelijkertijd altijd een wat meer afstandelijke positie ingenomen en dat moet je als onderzoeker ook zo houden.

De onderzoeken op het terrein van witte en zwarte scholen legden vooral de mechanismen bloot. Ze maakten duidelijk waar we het eigenlijk over hebben als we over dit probleem spreken. En dat is een belangrijke missie: 'duidelijk maken waar we het over hebben'. De gehaastheid en retoriek die je (nu) in de politiek ziet, daar heb ik wel moeite mee.

Maar los van die media-aandacht kun je zelf ook op een gegeven moment wel de kern van een probleem formuleren. Kun jij dat voor de witte- en zwartscholenproblematiek, bijvoorbeeld hoe 'erg' het eigenlijk is?

Als je aandacht wilt, dan zijn gegevens die wijzen op een doemscenario het prettigst. Wat betreft de zwarte en witte scholen is mijn stelling dat er -op basis van wat we weten- een duidelijk (negatief) effect is van zwak presterende kinderen bij elkaar, die halen het niveau omlaag. Je kunt die negatieve effecten enigszins compenseren met bijvoorbeeld extra middelen, klassenverkleining, specialisatie op achterstandskinderen etc. Maar je moet je op een gegeven moment afvragen of de maatschappelijke kosten van dat soort maatregelen nog opwegen tegen de effecten die je bereikt. Vaak kunnen maatregelen die gericht zijn op één domein, weer allerlei (minder positieve) effecten oproepen in andere domeinen. Anders gezegd, als je wetenschappelijk vaststelt dat er een (negatief) effect is, wil dat nog niet zeggen dat het daarmee opgelost is. Het feit dat sommige problemen zo hardnekkig zijn en panklare oplossingen blijkbaar ontbreken, heeft de laatste tijd geleid tot veel pessimisme over en kritiek op de prestaties van het onderwijs. Tegelijkertijd wordt er steeds meer van het onderwijs verwacht. Waarna men weer teleurgesteld wordt, omdat die verwachtingen niet uitkomen. Een zekere nuchterheid en een stevige empirische basis zijn nodig, zowel bij de analyse van problemen als bij de voorgestelde oplossingen.

Laten we ons wat meer concentreren op het beroepsonderwijs; de leerlingen die je onderzocht op die zwarte scholen, komen voor een groot deel terecht in het beroepsonderwijs. Vanuit welk perspectief maak jij die overstap naar het beroepsonderwijs?

De thema's uit het verleden lopen gewoon door, al kun je de problematiek van witte en zwarte scholen niet zonder meer doorvertalen naar andere onderwijssoorten zoals bijvoorbeeld het beroepsonderwijs. Het meegaan met de achterblijvers blijft dus een belangrijk thema.

Een tweede thema is hoe je onderwijs lokaal vorm geeft in relatie tot de arbeidsmarkt. Daarin is het beroepsonderwijs ook veel interessanter dan het basisonderwijs. Er komt namelijk nog een speler bij: de afnemers, de werkgevers.

Interessant is ook dat met het ouder worden de 'peer group' steeds invloedrijker wordt en dat heeft weer een relatie met de bredere maatschappelijke problematiek van sommige leerlingen. Het wonen in een wijk met achterstanden heeft zijn weerslag op (de prestaties in) het onderwijs.

Kun je daar nog wat preciezer over zijn?

Je zult dat terugvinden in mijn oratie, maar ik kan er wel het volgende over zeggen.

De overheid is aangelopen tegen de grenzen van de gedetailleerde regelgeving. We zien daarom, zeker in het beroepsonderwijs, de ontwikkeling van een bestel dat meer marktkenmerken heeft. Grote min of meer zelfsturende instellingen die opereren in een competitievere omgeving met veel ruimte in de uitvoeringsregels. Dat levert binnen de instellingen meer spanning op tussen een nieuwe laag van professionele bestuurders/managers en de onderwijsprofessionals.

Wat betekent dat nu voor de leerling of deelnemer (de veranderende terminologie is al een uitdrukking van die veranderende verhouding)? Er wordt sterk ingezet op de eigen verantwoordelijkheid van de deelnemer, al gebeurt dat wel binnen redelijk strikte grenzen. Tegelijkertijd is die groep deelnemers veel heterogener geworden en moeten ze hun weg vinden in een onderwijssysteem en een arbeidsmarkt die er ook niet doorzichtiger op zijn geworden. Een helpende hand is dan geen overbodige luxe. Inzichten uit de psychologie (zelfvertrouwen, betrokkenheid, tijdshorizon) en de sociologie (sociaal kapitaal, peer groups) kunnen daarbij behulpzaam zijn.

Ook de onderwijsprofessional, de docent is onderdeel van dat nieuwe krachtenveld. Van hem of haar wordt maatschappelijk ondernemerschap gevraagd. Onderwijsinstellingen krijgen commerciële trekjes. Maar het gaat om mensen die vaak uit goede wil en intrinsieke motivatie aan dat werk begonnen zijn. De meer zakelijke aanpak lijkt soms te getuigen van een gebrek aan vertrouwen in de intrinsieke motivatie van de professional. Natuurlijk zijn zij ook gevoelig voor materiële prikkels. Maar in de praktijk spelen beide typen motivatie een rol. Hoe kun je die kennis vervolgens operationeel maken? Zo zijn er aanwijzingen dat teambeloning effectief werkt, maar dat de effecten van individuele prestatiebeloning veel minder eenduidig zijn.

Je bent intussen al begonnen als bijzonder hoogleraar. Wat zijn je eerste observaties?

In het onderwijs besteed ik nu al veel

meer aandacht aan het beroepsonderwijs. Voor een deel van de studenten is dat een nieuwe wereld, maar er is ook een groep die al werkte in het beroepsonderwijs, en die nu denkt: 'eindelijk gaat het eens over mij'. Het opleiden van een nieuwe generatie van deskundigen voor het beroepsonderwijs is erg belangrijk.

Binnen het vakgebied is beroepsonderwijs nog een ondergeschoven kind, maar daar proberen wij (ik denk daarbij ook aan mijn collega-bijzondere hoogleraren) iets aan te doen. We ondernemen ook initiatieven in de richting van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), om middelen te vinden voor meer fundamenteel onderzoek op het terrein van het beroepsonderwijs.

Ik merk toch ook dat het bestaan van de bijzondere hoogleraren door het veld wordt gezien als een bijdrage aan de verbetering van de status van de sector. Ik word nu al veel gevraagd om bij bepaalde zaken aanwezig te zijn of ondersteuning te bieden. Er is duidelijk sprake van een behoefte.

Ten slotte wil ik ook graag bijdragen aan de verbetering van de kennisinfrastructuur rond het beroepsonderwijs. Die is op dit moment zwak ontwikkeld. Er is een sterk accent op kennisontwikkeling in praktijksituaties, maar die wordt nog weinig gesystematiseerd. Het beleidsgerichte onderzoek is sterk beschrijvend, aan goede analyses komt men nauwelijks toe. En er wordt weinig gedaan aan kennisopbouw en kennisverspreiding. Tegelijkertijd is de roep om een degelijke kennisbasis voor beleid ('evidence based' in termen van de Onderwijsraad) toegenomen. Vernieuwingen volgen nu nog vaak de waan van de dag. We hebben betere kennis nodig om te weten hoe we er voor staan in het beroepsonderwijs en welke maatregelen en vernieuwingen aantoonbaar tot verbetering leiden.

Er worden op dit moment goede initiatieven genomen om die kennisinfrastructuur te verbeteren, bijvoorbeeld door het Expertisecentrum Cinop en het Max Goote Kenniscentrum. Daaraan wil ik graag bijdragen.

De oratie van Sjoerd Karsten vindt plaats

op 22 juni 2006, 14.30 uur in de Aula van Universiteit, Singel 411, Amsterdam.

Zijn rede heeft als titel: Onderwijs waarop we kunnen bouwen. De publieke waarde van het beroepsonderwijs.